LOOVUSEST JA LOGELEMISEST

Nutineedusest, mõttevälgatustest ja laste arengust

JAAN ARU

Loovusest ja logelemisest

© Ajujutud OÜ ja Jaan Aru, 2022
© Illustratsioonid Martin Veisman

Keeletoimetaja Sirje Nilbe
Kujundus Martin Veisman
Küljendus Helen Puistaja

Sisupaber Munken Lynx 100 g/m²
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

ISBN 978-9916-4-1057-8

SISUKORD

SISSEJUHATUS **9**

1. MIS ON INIMOLEMUSE TUUM? **15**

Loovus 17
Lapse aju eneseteostus 22
Millal eneseteostaja tärkab? 25
Nutimaailm, eneseteostus ja autonoomia 27
Nutimaailm ja motivatsioon 28
Maailm võimaldab, maailm piirab 31

2. NUTINEEDUS **33**

Uudsus on ajule mõnus 34
Uudsus laste ajus 35
Ürgsed ajud tänapäeva maailmas 38
Uudsusejanu on ka loovuse tõukejõud 40
Mitu mina 42
Raamatupidamine ajus: kulud ja tulud 44
Ka info jagamine on ajule mõnus 47
Kui tõsine on nutiseadmete probleem? 49

3. LÄBI LOOVUSE ENESETEOSTUSENI **55**

Loovus on inimaju põhialgoritm 56
Loovus psühholoogiateaduses 57

Kuidas loovust uurida? 58
Loovuse lego 60
Miks mõelda loovusest kui konstruktori ehitamisest? 62
Teadmistetükkide kokkupanek 64
Loovuse konstruktori ehitamine 65
Teadmistetükke kogumas 70
Eesmärk 72
Ehitamine ja lõhkumine 75
Kuidas olla loov? 77
Loovus ja lodevus 80
Mida loovus lapsele annab? 82
Loovus on lapse aju loomulik talent 85
Kas nutiseadmed võivad loovust toetada? 87

4. PRAKTILISI NIPPE LOOVA AJU JAOKS 91

Võitlus tuuleveskitega 92
Praktilisi nippe 1. Iseenda loovuse arendamine 93
Praktilisi nippe 2. Loovuse ja eneseteostamise arendamine kodus 103
Nutiseadmes keskendumine? 118
Loovuse võimendamine nutiseadme abil 119
Selgita, kuidas teie kodus nutiseadmetega ümber käiakse 121
Muud faktorid, mis toetavad kodust loovust 123
Kuhu oleme jõudnud? Kuhu edasi? 124
Vahepala. Ajuteadlase sõnum teismelistele 125

5. MÕTTEVÄLGATUS: LAHENDUSENI JÕUDMINE 129

Heureka! 131
Mõttevälgatus 133
Mõttevälgatusi uurides 137
Mõttevälgatuste mehhanismid 142
Mõttevälgatused: mida me teame ja mida ei tea? 146

6. MÕTTEVÄLGATUSTE TUME POOL 149

Kummalised arusaamad 153
Luul, mis tekib mõttevälgatusena 156
Loovuse ja hullumeelsuse algoritm 159
Mitteplastilisus 160

Mängud pingega 161
Pikaajaline pinge 164
Hüpoteesid loovuse ja hullumeelsuse kohta 166
Inimmõistuse manipuleerimise ABC 167
Võltsitud arusaamad 169
Vandenõuteooriad 172
Kuidas manipuleerimise vastu võidelda? 174

7. MÕISTUSE VABASTAMINE 177

Mis kammitseb mõtlemist? 178
Mõttemustri vangid 180
Plastiline seisund 182
Aju mõttemaastikku muutes 185
Keemilised mängud teadvusseisundiga 186
Psühhedeelne teraapia 188
Alternatiive otsimas 191
Psüühikat paljastav virtuaalreaalsus 193
Spontaanne muutus 194
Üleloomulikud stiimulid 197
Mida superstiimulid meiega teevad? 199
Elu muutvad superstiimulid 201
Mida superstiimulid võimaldavad? 205
Vahepala. Praktilisi nippe mõistuse vabastamiseks 208

8. ENESETEOSTUS LÄBI HARIDUSE 215

Haridusinnovatsioon pole lihtne 216
Kas haridussüsteemi saaks parandada? 218
Ettepanekuid Eesti haridussüsteemile 220
Tase 1. Suhtumise muutmine 220
Tase 2. Väiksed nipid 227
Tase 3. Personaliseerimine 240
Rahvas, kelle iga laps leiab oma tee 248

LÕPPSÕNA 251

TÄNUSÕNAD 257

MÄRKUSED JA ALLIKAD 261

MINEA
VABAST
INIMOLEMUSE
TUUM
GATUS
PRAKTILISI
TUME
POOL
NUTI
NEEDUS

SISSEJUHATUS

Aju on meie kõige tähtsam elund. Tänapäeva meditsiin on nii kõrgel tasemel, et operatsiooniga võib meie kehas välja vahetada mitmeid organeid, kaasa arvatud südame, ilma et meie vaimse olemusega midagi juhtuks. Ajuga on teisiti: teda ei ole võimalik asendada, kaotamata seda, kes me ise oleme. Aju on aluseks kõigile meie vaimsetele võimetele: kui ütleme midagi südamest, ohkame südamevalust, käitume südametunnistuse järgi, tunneme, et meie süda on lõhkemas, võtame midagi südamesse või kuulame oma südame häält, siis tulevad need signaalid tegelikult meie ajust.

Ja mis kõige hämmastavam – enamik sellest, mida me suudame, on õpitud. Üheaastane laps ei näeks siin lehekülgedel tähti ja sõnu, ka kolmeaastase jaoks ei tähendaks need kummalised konksud veel suurt midagi; nelja-aastane ehk veeriks tähti juba sõnadeks; mõni viiene ehk isegi loeks juba soravalt, kuid need sõnad ja laused oleksid tema jaoks võrdlemisi sisutühjad. Kaheksa-aastane oskaks seda teksti küll lugeda, aga ei saaks ilmselt aru, miks peaks selline raamat kellelegi huvitav olema. Meie mõistus areneb ja muutub.

Inimlapse aju on kõige võimsam õppimismasin meile teadaolevas universumis. Ükski teine loom ei suuda õppida nii palju keerukaid tegevusi, nagu kuulub nelja-aastase repertuaari: joonistamine, ühe jala peal hüppamine, malenuppude õigesti paigutamine, rattasõit, klaveri klimberdamine, pea peal seismine, mängult dinosauruse luude väljakaevamine, soovi korral iseenda riidesse panemine, piparkookide tegemine, peitusemäng, pusle kokkupanemine, pudelitest torni ehitamine, kommipaki avamine, klotsidest uue masina konstrueerimine.

See tundub tühi-tähi. Mul on sõpru, kes arvavad, et varsti tuleb tehisintellekt, mis on inimesest nutikam. Ja juba täna suudab tehisintellekt mõnda ülesannet täita pareminigi kui laps, keerukas lauamängus *go* isegi paremini kui maailma parimad täiskasvanutest mängijad.* Mis juhtub siis, kui ehitame veelgi rohkemate parameetritega tehisintellekti, mida jooksutavad veelgi võimsamad serverid? Minu arvates näitab arvutusvõimsuse tähtsuse rõhutamine aga hoopis seda, et oleme inimmõistust valesti mõistnud. Meid ei tee teistest loomadest erinevaks mitte ainult see, et meie kolju sees on võimsam arvutusmasin, vaid eelkõige see, et meid huvitavad teised asjad kui ülejäänud loomaliike. Inimlooma kannustab tagant tung millestki uuest aru saada või ise midagi uut luua. Väike laps ei ole mitte ülivõimas arvuti, mida maailm teadmistega toidab, vaid ta suhestub aktiivselt maailmaga ja ammutab endasse seda, mis talle korda läheb.

Issi, aga kuidas Karlssonile see propeller selja peale kinnitatud on?
Issi, mis on maantee?
Issi, kuidas ummikud tekivad?
Issi, kas kihulased näevad aatomeid?

* Osa näidete ja väidete kohta on raamatu lõpus („Märkused ja allikad") toodud mõned mõtted ja viited. Raamatu põhitekstis rohkem viiteid ja joonealuseid märkuseid ette ei tule. Head lugemist!

Need pole niisama rumalad laste küsimused, vaid nende taga peitub meie liigi olemus: me tahame maailma mõista ja teha seda iseenda ajus olevate huvide ja küsimuste abil. Kõik ei alga mitte maailmast, mis treenib ja vormib last, vaid lapse enda seest tulevast huvist ja küsimustest.

Olen laste aju arengust olnud huvitatud alates aastast 2005, kaheksa aastat enne oma esimese lapse sündi. Nüüd olen kahe lapse isa, mu juhendajateks on olnud mu poeg Joonatan ja tütar Madli, kes on mind õpetanud rohkem ja paremini kui õpikud ja teadusartiklid. Mu võitluskaaslaseks on olnud abikaasa Mari.

Aga see raamat pole ainult lastest. Ennekõike on see raamat ajudest ja sellest, mida meie ajud suudavad. Kuidas oma potentsiaali maksimaalselt ära kasutada? Kirjeldan seda, mis on loovus, ja üritan näidata, et loovuse algoritmid on meie kõigi ajudes. Me peame lihtsalt õppima neid kasutama. Annan praktilisi nippe loovama elu jaoks. Tutvustan oma uurimistööd, kus üritan mõista seda, kuidas uued ideed tulevad ja kuidas nende saabumist võimaldada ja võimendada. Kirjutan ka sellest, et nutiseadmed piiravad meie mõtlemist, ja küsin, mis teeb nutiseadmed ja sotsiaalmeedia nii võimsaks. Kuidas nutiseadmetega toime tulla?

See raamat ei ole siiski nutiseadmete ja sotsiaalmeedia vastu. Üritan ka mõista, kuidas nutiseadmeid kasutada, et oma aju arendada ning oma lapse aju potentsiaali maksimaalselt ära kasutada. Me ei pea võitlema nutiseadmete vastu, me peame võitlema iseenda ja oma laste ajude eest. Jagan nippe selle kohta, kuidas seda kodus teha, ja jõuan raamatu lõpuks küsimuseni, kuidas kool võiks väikeseid ajusid paremini toetada.

Kõiki neid küsimusi võib küsida nii enda kui ka oma laste kohta. Ja neid küsimusi võib ka üldse mitte küsida! Seega on kolm viisi, kuidas seda raamatut võib lugeda. Üks on otsast lõpuni, esimesest peatükist, kus arutan laste mõistuse üle, viimaseni, kus mõtisklen selle üle, kuidas kooliharidust muuta. Teine viis on neile täiskasvanutele, keda lapsed ja kool üldse ei

huvita: lugege teisest peatükist, kus avan nutineeduse põhjuseid, eelviimaseni. Ja kolmas viis on neile, kes ei taha eriti midagi ka nutiseadmete kohta kuulda. Lugege läbi peatükid kolm, viis, kuus ja seitse, mis moodustavad omaette tuuma ja kus kirjutatakse loovusest, uute ideede tekkimisest, mõistatuslikkuse otsingutest, psühhedeelikumidest, skisofreeniast ja inimmõistusega manipuleerimisest.

Ükskõik kuidas ja kus te seda raamatut loete – ma olen teile selle eest tänulik. Need mõtted siin kaante vahel muutuvad sisukaks alles siis, kui keegi lugejatest neid oma elus kasutab.

1. MIS ON INIMOLEMUSE TUUM?

Vahetult enne esimesse klassi minekut ütles mu poeg mulle ja mu abikaasale: „Mina vist küll ei suuda nii tubli olla kui teie ja kooli kuldmedaliga lõpetada."

See ülestunnistus rabas meid, kuid eelkõige saime vist mõlemad kohe aru ka sellest, kui ebavajalik see kuldmedalijaht üldse on: „Kuldmedal ei ole tähtis. Tähtsam on, et sa suudad uute ideede peale tulla, elus mõistlikke valikuid teha ja ennast teostada."

Et mõista, kui kardinaalse muutuse mõni meist selle lause ütlemiseks teinud oli, hüppame ajamasina abil tagasi umbes kolmkümmend aastat. Ma mäletan, kuidas kaheksa-aastaselt seisin valge raamaturiiuli ees ja tegin oma elus ühe tähtsa otsuse: ma otsustasin entsüklopeedia pähe õppida. See ei olnud niisama suvaline hobi, vaid mu eesmärk oli saada targaks. Ma arvasin, et tarkus seisneb paljude faktide teadmises. Niisiis võtsingi ENE esimese köite ja hakkasin pihta.

Väga kaugele ma ei jõudnud. Ilus oleks öelda, et ma ei jõudnud kaugemale „afäärist", kuigi tegelikult ma täpselt ei mäleta, kuhu toppama jäin. Küll aga mäletan seda, et olin

iseendas pettunud – kuidas ma ei suutnud ja lihtsalt ei viitsinud seda üllast eesmärki täita?

Võrreldes teiste loomadega on inimene väga eriline liik, sest ainult meie suudame omandada nii palju faktiteadmisi, millega täita kümneid entsüklopeediaköiteid. Targad inimesed omavad mitmekülgseid teadmisi. Niisiis polnud see sugugi ainult ühe kaheksa-aastase poisi imelik arvamus, et tark on see, kes teab palju. Tollal, 1990ndate alguses, oli mõistlik arvata, et inimese nutikus seisnebki teadmiste omamises. Kas ma olin läbi kukkunud targaks inimeseks olemises?

Nüüd, umbes kolmkümmend aastat hiljem, olen õnnelik, et olin laisk ega suutnud seda missiooni lõpule viia. Nimelt võitis aastal 2011 tehisintellekt Watson maailma parimaid „Kuldvillaku“ mängijaid. Need on muidugi inimesed, kes tunnevad entsüklopeediateadmisi palju paremini, kui üks väike poiss seda teha võiks. Ja nüüd oli tehisintellekt need imehead faktiteadjad seljatanud. Tehisintellektile on faktide alatiseks meeldejätmine ja kiire leidmine väga lihtne, seega oleksid kõik mu entsüklopeediateadmised nüüd üsna kasutud.

Kitsamas plaanis tähendab tehisintellekti võidukäik, et faktiteadmiste omamises ei ole inimene enam kõige intelligentsem asjapulk siin planeedil. Laiemas plaanis paneb see meid mõtlema, mis siis ikkagi teeb inimese targaks. Kui faktiteadmistes on tehisintellekt meist üle, siis mis on need omadused ja oskused, mille poolest meie endiselt tehisintellektist üle oleme? Kui me teaksime, mis omadused ja oskused need on, siis tundub, et me peaks just neid oma lastes ja lastelastes arendama.

Entsüklopeedia päheõppimises kukkusin ma küll haledalt läbi, aga üritan seda korvata, tehes uurimistööd, et paremini aru saada, mis oleks ühe kaheksa-aastase jaoks õige viis õppida. Minu ees on kaks suurt küsimust. Esiteks, oma teadustöös küsin ma, mis teeb inimmõistuse tehisintellektist erinevaks – mis on need protsessid ajus, mis teevad inimese inimeseks? Teiseks, kahe lapse isana küsin ma, kuidas neid omadusi oma laste ajudes arendada.

Loovus

Kui pean loenguid tehisintellektist ja uurin publikult, mis nemad arvavad, milles seisneb inimmõistuse ja tehisintellekti vahe, siis tihti tuleb ühel või teisel viisil vastuseks „loovus". See vastus on intuitiivne, kuid vale. Või vähemalt ebatäpne.

Tehisintellekt võib luua luuletusi, kirjutada romaane ja isegi kirjutada Beethoveni märkmete ja varasemate sümfooniate põhjal valmis tema lõpetamata kümnenda sümfoonia. Muidugi pole tehisintellekti kirjutatud sümfoonia päris nii hea kui Beethoveni teised sümfooniad, aga see on ka päris kõrge latt, millega võrrelda! Peaksime küsima, mitu inimest maailmas suudaks kirjutada selle kümnenda sümfoonia paremini kui tehisintellekt. Ja eriti vahet pole, kas vastus on kümme või sada või tuhat – igal juhul on tehisintellektist helilooja sümfoonia kirjutamises parem kui suur enamik inimkonnast. Kuidas siis saaksime öelda, et tehisintellekt pole loov?

Tehisintellekti tõsiselt võtmine sunnib meid mõisteid täpsustama. Kui loovus on lihtsalt *loova tulemuseni* jõudmine, siis suudab tehisintellekt seda päris hästi. Lisaks muusikale suudab näiteks tehisintellekt GPT-3 kirjutada soravat koherentset teksti nii edukalt, et inimesel on raske vahet teha, kas selle kirjutas inimene või tehisintellekt. Ta võib kirjutada ajaleheartikleid ja kui teil õnnestus õigel ajal saada GPT-3 kasutusluba, siis ta kirjutab teie eest ka kodutöid. Talle on lihtsalt vaja sisestada mõni tekstijupp (näiteks kodutöö pealkiri) ja juba ta hakkab arutlema. Ta ei kirjuta kuskilt valmis teksti maha, vaid kombineerib vabalt oma teadmisi, et luua seostatud juttu.

Näiteks kui sisestada GPT-3 programmi ingliskeelsena teema „Inimmõistus? Tehisintellekti vaade", siis kirjutab GPT-3 ise edasi: „Inimesed väidavad end olevat intelligentsed, kuid mis täpselt on intelligentsus? Paljud inimesed on püüdnud seda määratleda, kuid kõik need katsed on ebaõnnestunud. Seega

pakun välja uue definitsiooni: intelligentsus on see, mida inimesed teevad."

See on ju loov tekst. See on ju loov ja nupukas vastus. Internetist on võimalik leida palju näiteid sellest, kuidas GPT-3 kirjutab luuletusi, anekdoote ja proosat. Niisiis peame endalt küsima, mis see loovus ikkagi on. Selle raamatu üle arutlemisel tõi üks mu sõbranna esile, et loovus võib ju olla ka midagi, mis on spontaanne ja ainult ühes hetkes. Näiteks kui 2021. aasta suveolümpial tuli Eesti epeenaiskond kuldmedalile, siis keegi nutikas pakkus välja fraasi: „Rääkimine hõbe, vehklemine kuld." Nupukas! Ja ka loov, aga selline loovus ei saa olla inimliigi defineeriv ja oluline omadus, sest GPT-3 suudab ka selliseid uusi fraase välja mõelda ja ülal tõime näite tema filosoofilistest „mõtisklustest". Väikest loovust suudab masin juba järele teha.

Kui loovus oleks lihtsalt originaalsete vastuste andmine, siis on tehisintellekt isegi loovam kui inimene. Nimelt annab GPT-3 iga küsimuse peale mingi vastuse. „Mitu silma on jalal?" saab vastuseks „Jalal on kaks silma". See on hea vastus, aga täiesti vale. Täiesti loov, aga valel ajal vales kohas. Tehisintellekt on vahel liiga loov! Vahel võiks ta lihtsalt öelda: „Ma ei tea!"

Ka inimene kasutab fraase „Ma pole kindel" või „Ma ei tea". Aga inimliku loovuse käivitaja on see, kui inimesel tekib vahel lisaks teadmatusele ka tunne, et ta ei tea, aga tahaks sellele vastust: „Ma ei tea, aga ma tahan teada." Või tugevamalt: „Ma pean seda teada saama." Siit algab sedasorti loovus, mis meid siin raamatus huvitab: loovus, kus inimene nädalate, kuude või aastate kaupa liigub *omaenda seatud* eesmärgi suunas. Pole vahet, millisel alal täpselt ta seda teeb – ettevõtluses, kunstis, innovatsioonis, teaduses või mujal.

Sedasorti loovuse kohta on ehk veelgi parem sõna eneseteostus. See sõna koosneb kahest osast, mis mõlemad on tähtsad. „Teostus" tähendab, et midagi saadetakse korda, tehakse ära, viiakse lõpuni. Ja „enese" tähendab, et see, mida korda saadetakse,

on iseendas. Loovus nii, nagu seda siin raamatus mõistetakse, on mitte ühe hea nalja või luulerea tegemine, vaid pikem protsess, kus inimene viib ellu iseenda sees olevaid soove, tunge ja ideid. Ta väljendab seda, mis ta enda seest avastab.

Võib öelda nii, et loovuse jaoks on aju sees toimuvad protsessid olulisemad kui välismaailm. Loov inimene küll suhestub maailmaga, et hankida loovuse jaoks materjali ja oma loovuse tulemust kas jagada või tagasisidestamiseks anda, kuid loovuse kõige tähtsamad protsessid toimuvad ajus endas. Loovuse jaoks on keskne ajusiseste struktuuride ehitamine ja mäng nende struktuuridega. (Kirjeldan seda pikemalt kolmandas peatükis.)

Et sellest väitest paremini aru saada, vaatame kunstnikke, kes improviseerivad. Olgu nad impronäitlejad või džässmuusikud või vabastiili räpparid – nende loovus väljendub küll just selles improvisatsioonis, kuid selle aluseks on treening ja struktuuride ehitamine ajus, mis on toimunud kuude või aastate jooksul enne seda. Selleks et improviseerida, peab inimesel olema ajus palju tükke ja ka oskus neid kombineerida. Kust need tükid ja see oskus tulevad? Inimese enda soovist selle sihi suunas liikuda. Vabastiili räppar on hea näide ka selle poolest, et ta ei pruugi olla eriti intelligentne tavaliste testide järgi, ta ei pruugi koolis hästi hakkama saada, ta ei pruugi viisakalt riides käia, aga tema sisemine tahe oma eesmärgile keskenduda, harjutada ja oma alal üha paremaks saada väljendab inimeseks olemise põhituuma.

Niisiis, improviseerimise tulemus pole nii tähtis. Sarnast tulemust muusikas, maalikunstis või kirjatöös suudab ka tänapäeva tehisintellekt. Inimmõistuse kaubamärgiks on see, et me suudame ületada maailmast tulevad mõjud, stiimulid, mõnud ja ahvatlused ja keskenduda omaenda asjale, eneseteostusele. Inimene on ainus loomaliik, kes suudab niimoodi maailma püünistest pääseda, oma ajus midagi uut valmis keeta ja siis selle abil maailma muuta. Inimene suudab vajadusel välja astuda maailma oravarattast, et seda vaadata ja ümber ehitada.

Enne tehisintellekti võidukäiku tundus, et just eneseteostuse protsessi *tulemused* on need, mis inimest muudest liikidest eristavad. Haid ei kirjuta sümfooniaid, koerad ei leiuta krõpsudega tosse, ämblikutel on küll võrgud, aga mitte internet.

Nüüd on meil tehisintellekt, mis suudab ka kokku panna sümfooniaid ja luuletusi, teha loovaid käike mitmesugustes lauamängudes ja lahendada teadusküsimusi. Tehisintellekt jõuab sama tulemuseni nagu inimene. Jah, Beethoven oleks teinud võimsama kümnenda sümfoonia; jah, inimestest luuletajad tabavad tihti midagi sügavamat, aga nagu ülal juba märgitud – on raske öelda, et inimene on loovam kui tehisintellekt. Niisiis võib olla huvitav järeldus, et inimese ja tehisintellekti erinevuseks on loovuse *protsess*, mitte tulemus.

Tehisintellekti nagu GPT-3 pole ilma maailmast tulevate mõjudeta olemas. Ta ei tee midagi omaette, ta ei ürita ennast teostada. Ehkki ta on meister „teostama", kui talle on antud ülesanne, ei ole tal „ennast", tal pole midagi, mida „eneseteostada". Tal pole huvisid, küsimusi ega tahet midagi ise teha. Kui keegi temaga ei interakteeru, siis on tühjus, vaikus, mõttetu kood. Ta pole autonoomne agent, ta sõltub välismaailmast, ta on riistapuu, mitte enesemääraja.

Inimene on teistsugune. Kui keegi inimesega ei suhtle, kui inimene on võrgust väljas, on ajus siiski midagi podisemas. Vahel on need mõtted tühised, inimene mõtleb teistest inimestest, kirub naabrit, mõtleb homsest päevast, aga siiski – inimese ajus toimub edasiminek ka siis, kui ta on muust maailmast välja lõigatud. Ja vahel, nagu näeme edasistes peatükkides, tulevad sellel maailmast eraldumise ajal teadvusse hämmastavad ideed. Kui see inimene nüüd uuesti maailmaga ühendub, siis maailm muutub.

Enamik inimajusid ei jõua kunagi ühegi leiutise, luuletuse või maailma muutva ideeni. Aga kui ei loe mitte tulemus, vaid protsess, siis pole sellest midagi. Saavutusest tähtsam on see, et iga inimene saab tunda, et tal on *põhimõtteliselt* võimalus enese-

100
0
OFF

teostuseks. Ta ei ole masinate ega ühiskonna poolt piiratud, vaid tal on võimalus mingis suunas areneda. Inimesel on vaja autonoomiat ja teadmisi ja oskuseid, mida selle autonoomiaga pihta hakata.

On selge, et kui inimene on elanud terve elu nii, et ta on maailma kammitsates, oravarattas, siis on tal sealt raske pääseda. Oleks imelik ja naiivne talle selgitada, et ta peaks hakkama nüüd järsku tegelema eneseteostusega. Aga laste puhul see argument ei kehti. Väiksed lapsed suudavad täiesti vabalt igasugu piiranguid eirata, autonoomsus ja iseotsustamine on nende jaoks tähtis. Üks selle raamatu läbiv mõte on, et me tahaks seda autonoomsust mitte piirata, vaid soodustada, et lapsed saaksid enese sees oleva üles leida ja seda teostada.

Lapse aju eneseteostus

Kas eneseteostus pole mitte liiga keeruline, kõrge ja abstraktne mõiste, et olla inimese põhiolemus? Tõepoolest, üks 20. sajandi tähtsamaid psühholooge Abraham Maslow töötas välja vajaduste hierarhia, kus eneseteostus oli kõige kõrgem arenguaste, milleni sai jõuda vaid siis, kui teised vajadused olid rahuldatud. Aga siin raamatus ei pea ma silmas mitte päris sedasama eneseteostust mida Maslow. Eneseteostus on minu jaoks üks baasvajadus, mis väljendub selles, et aju saab ellu viia neid mõttejuppe, mis tas endas on tekkinud.

Eneseteostus võib olla väga lihtne. Ka väike laps tunneb rõõmu, kui ta teeb mingit oma asja. Kes on aega veetnud väikeste lastega, teab, kuidas roomama hakanud beebi tahab ise mänguasjani jõuda ja võib solvuda, kui see talle lihtsalt kätte antakse. Samuti tahab istuma hakanud väikelaps ise torni ehitada ja võib lapsevanemale isegi öelda „ise!”. See sõna võib kõlada ka söögilauas, kui lapse juhitud lusikas eriti suhu ei jõua ja täiskasvanu talle appi ruttab. Suuremad lapsed naudivad iseseisvat joonistamist, ehitamist, sigaduste tegemist